

KİTAB-I MUKADDES ARKEOLOJİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve METODOLOJİK TARTIŞMALAR

Halil TEMİZTÜRK*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 30 Nisan 2019, **Kabul Tarihi:** 18 Eylül 2019, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2019, **Atf:** Temiztürk, Halil. "Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin Ortaya Çıkışı ve Metodolojik Tartışmalar". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (Eylül 2019): 395-423.

<https://doi.org/10.33415/daad.559227>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 30 April 2019, **Accepted:** 18 September 2019, **Published:** 30 September 2019, **Cite as:** Temiztürk, Halil. "The Emergence of Biblical Archaeology and Methodological Disputes". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 19/2 (September 2019): 395-423.

<https://doi.org/10.33415/daad.559227>

Öz

Dinler tarihinin yakın ilişki içerisinde olduğu disiplinlerin başında arkeoloji gelmektedir. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi, bu iki disiplinin ortak çalışmasını ifade etmektedir. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi, Kitab-ı Mukaddes'in sunduğu bilgilerin arkeoloji bilimi ile karşılaştırılması ve yorumlanması üzerine durmaktadır. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi, özellikle 19. yüzyıldan sonra gelişme gösteren Kitab-ı Mukaddes araştırmaları içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Son iki yüz yıldır Filistin, Mısır, Ürdün, Türkiye, Suriye ve Irak gibi bölgelerde yoğunlaşan kazı çalışmaları bu disiplinin gelişmesini sağlamıştır. Ancak Kitab-ı Mukaddes'te geçen bilgilerin arkeolojik veriler ile test edilmesi zamanla her iki disiplin arasında bazı metodolojik tartışmalar meydana getirmiştir. Çünkü böyle bir doğrulamanın gereksizliğini savunanlar kadar, Kitab-ı Mukaddes'in tarihsel verilere uygun olup olmadığını test etmenin gerekli olduğunu ileri süren araştırmacılar da vardır. Bu makalede Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin ortaya çıkışı, bu disiplinin Kitab-ı Mukaddes araştırmalarındaki önemi, tarihte dikkat çeken keşifler ve metodolojik tartışmalara yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinler tarihi, Kitab-ı Mukaddes, Arkeoloji, Kazı, Metodoloji.

* Arş. Gör. Dr. Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, haliltemizturk@gmail.com, Orcid Id: orcid.org/0000-0002-4564-5561

The Emergence of Biblical Archaeology and Methodological Disputes

Abstract

Archaeology is one of the most important disciplines which closely relates with the history of religions. Biblical archaeology means corporate work of these two disciplines. Biblical archaeology focuses on the comparison and interpretation of the information provided by the Bible with archaeology. Biblical archeology has gained an important place especially in the Bible studies which developed after the 19th century. Excavations performed especially in Palestine, Jordan, Egypt, Turkey, Syria and Iraq, have enhanced on the development of this discipline in the West for the last two hundred years. However, the fact that the information in the Bible comparing has revealed some methodological debates between the two disciplines. While some researchers have argued that it is necessary to compare whether the Bible was compatible with historical data, some of them assert that this comparing is unnecessary. This article includes the emergence of Biblical archaeology, the importance of this discipline in Biblical studies, remarkable discoveries in history and methodological debates.

Keywords: History of religion, Bible, Archeology, Excavation, Methodology.

Giriş

396 | db

Dinler tarihi, insanlığın kutsala dair ürettiği düşüncelerin izini süren bir bilim dalıdır. İnsanın anlam arayışında önemli bir yere sahip olan inancın tarihini incelemesi açısından dinler tarihi modern dönemde daha da ilgi çekmektedir. Dinler tarihinin günümüzde gördüğü ilginin bir diğer sebebi de onun “ötekini anlama” rehberi olarak kabul edilmesi ve buna uygun metodoloji takip etmesidir. İşte bu metodolojinin gereklerinden birisi de dinler tarihinin kendisi ile yakın ilişki içerisinde olan diğer disiplinlerle ortak çalışması, bu disiplinlerin sağladığı verileri analiz etmesi, yorumlaması ve değerlendirilmesidir. Dinler tarihi araştırmalarının daha verimli olması için bu disiplinler arası çalışma elzemdir. Çünkü dinler tarihinin araştırma alanında bulunan verilerin nicelik ve nitelik bakımından zenginliği, araştırmacıların başta etnoloji, din felsefesi, din psikolojisi, din sosyolojisi ve antropoloji gibi bilim dallarının uzmanları ile ortak çalışmasını gerekli kılmaktadır.¹

Sayılan bu disiplinlerin haricinde dinler tarihinin en çok yararlanması gereken bilim dalının arkeoloji olması kaçınılmazdır. Zira Ölüdeniz el yazmaları, Ebla tabletleri ve Nag Hammadi gibi keşiflerin ortaya çıkardığı veriler, dinler tarihi araştırmacılarını yakından ilgilendirmektedir. Ancak ülkemizde arkeoloji biliminin kısmen

¹ Paul O. Ingram, trc. Ramazan Adıbelli, “Dinler Tarihinde Metot”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 12/1 (2015): 254.

ideolojilere hapsolması,² ilahiyat alanında araştırmalar yapan araştırmacıların da sadece kendi disiplinleri içerisinde kalıp çalışmalarını tek boyutlu yürütmeleri dinler tarihi ile arkeoloji arasındaki bağlantıyı koparmaktadır. Gerçi son yıllarda ülkemizdeki Göbeklitepe, Boğazköy gibi kazılarla dinler tarihi uzmanlarının ilgilenmesi, dinler tarihçilerinin bazı kazı yerlerine arkeologlar tarafından davet edilmesi ve akademik düzeyde ortak alan çalışmalarının yapılması umut verici olsa da her iki disiplinin daha yakın çalışması gerektiği ortadadır. Çünkü arkeologların sadece kazılar sonucu elde edilen verileri depolamakla yetinmemesi,³ dinler tarihi uzmanlarının da arkeolojiden bîhaber çalışmalar yürütmeyip ortak hareket etmeleri her iki disiplinin yaptığı akademik çalışmaların kalitesini daha da artıracaktır.

Ülkemizdeki durum yukarıda bahsedildiği gibi olsa da Batı'da arkeoloji ile dinler tarihinin bazı metodolojik tartışmalara rağmen daha yakın temas halinde olduğu bilinmektedir. Kuşkusuz her iki disiplinin ülkemize göre Batı'da çok daha önce kurumsallaşması yanında akademik iş birliği ve disiplinler arası ilişkilerin daha sistematik olması da bu durumda etkilidir. Bu doğrultuda Batı'da kazı alanlarının tek disipline odaklanan monolog yapıdan sıyrılıp farklı disiplinler arası diyalog süreci ile incelenme safhasına geçtiği söylenebilir.⁴ Bunun en iyi örneklerinden birisi de arkeoloji ile dinler tarihinin ortak çalışmasıdır.

Batı'da dinler tarihi ile arkeolojinin ortak çalışma zemini Kitab-ı Mukaddes temelinde ortaya çıkmıştır. Zira 19. yüzyıldan sonra Kitab-ı Mukaddes'te geçen coğrafi mekânların, kral ve mâbet isimlerinin arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılması veya tarihsel İsa'ya dair kutsal kitap dışı verilerin araştırılması arkeolojik çalışmaların seyri belirlemiştir. Hatta Kitab-ı Mukaddes'te geçen bazı yerlerin deniz, göl veya nehirlerden oluşması su altı arkeolojisi (nautical arc-

² Arkeoloji ve ideoloji ile ilgili tartışmalar için bk. Oğuz Erdur - Güneş Duru, *Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne için?*, 2. bsk (İstanbul: Ege Yayınları, 2013). Ayrıca arkeoloji alanında yazılan bazı eserlerde bu disiplinin ortak çalışma yaptığı bilim dalları listesinin sadece doğa bilimlerinden ibaret görülmesi ve dinler tarihi gibi yakın ilişki içerisinde olduğu bir disiplinin dışlanması dikkat çekmektedir. Bk. Mehmet Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*, 5. bsk. (Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2015).

³ Ayhan Ersoy, "Arkeoloji ve Antropoloji", *İnsanbilim Dergisi* 1/1 (21 Ekim 2011): 5.

⁴ Thomas W. Davis, *Shifting Sands: The Rise and Fall of Biblical Archaeology* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 151.

heology) disiplininin gelişmesini sağlamıştır.⁵ Bu kazılara dinler tarihi araştırmacıları yanında arkeoloji, paleografi, epigrafi ve topoğrafya uzmanlarının da eşlik etmesi disiplinler arası ortak çalışma yapılmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi (*Biblical Archeology*) olarak literatüre geçen bu disiplin⁶ ortaya çıkmıştır.

Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi temelde Kitab-ı Mukaddes metinlerinde geçen bilgilerin arkeoloji disiplini ile karşılaştırılması, yorumlanması ve değerlendirilmesi üzerine durmaktadır. Arkeolojik verilerle Kitab-ı Mukaddes bilgilerinin karşılaştırılması meselesi Batı'da başta dinler tarihçileri olmak üzere birçok bilim insanı tarafından tartışma konusu olmaktadır. Zira Kitab-ı Mukaddes bilgilerinin arkeolojik verilerle tezatlığı, bilim ve dinin karşı karşıya gelmesine sebep olurken; her iki disiplinin ortaya koyduğu verilerin uyumu inandığı kutsalın bilimle doğrulanması anlamında dindarların inancını kuvvetlendirmektedir. Arkeologlar bu bilimin Kitab-ı Mukaddes bilgilerini doğrulama aracı olarak değerlendirilmemesi gerektiği söylese de başta İsrail olmak üzere birçok ülkede arkeoloji biliminin verileri dini araştırmalarda kullanılmaktadır.

398 | db

Makalenin amacı, Batı'da oldukça popüler olan Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi hakkında giriş mahiyetinde bilgiler sunmak ve Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi çalışmalarının tarihsel seyri ile metodolojisine dair bir çerçeve çizmektir. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin bütün yönlerini ele almak daha geniş çaplı akademik araştırmaların alanına girdiği için, haliyle bu makalenin meselenin tüm yanlarını ele alamayacağı takdir edilmelidir. Ülkemizde Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi alanında herhangi bir akademik çalışma yapılmaması nedeniyle makalenin, dinler tarihi alanında çalışmalar yapanlara mütevazı bir katkı sağlaması umulmaktadır.

⁵ Bk. George F. Bass, "Nautical Archaeology and Biblical Archaeology", *The Biblical Archaeologist* 53/1 (1990): 4-10.

⁶ Kitab-ı Mukaddes arkeoloji alanında önemli katkılar yapmış olan William Dever, genel görüşün aksine Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin, arkeoloji veya tarih gibi bir disiplin olmadığını savunur. Dever'e göre Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi Yakın Doğu arkeologları ile tarihçilerin ortak çalışmaları sonucu ortaya çıkan bir yapay alandır. Ona göre bu alanın kendine özgü bir sistematığı, metodoloji ve kuralları bulunmamaktadır. Bk. William G. Dever, "Retrospects and Prospects in Biblical and Syro-Palestinian Archeology", *The Biblical Archaeologist* 45/2 (1982): 103.

Kitab-1 Mukaddes Arkeolojisi

Adı Grekçe’de “eski” anlamına gelen ἀρχαῖος (arkhaios) ile “bilgi” anlamına gelen λογία (logia) kelimelerinin birleşiminden oluşan arkeolojinin (ἀρχαιολογία) geniş bir tanımla geçmiş kültür- lere ait insan emeğini ortaya çıkarmaya çalıştığı söylenebilir.⁷ Kitab- 1 Mukaddes arkeolojisi ise adından da anlaşılacağı üzere Eski ve Yeni Ahit metinlerinde geçen anlatıların tarihsel ve coğrafi açıdan arkeoloji bilimi ile irtibatını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle Kitab-1 Mukaddes arkeolojisi, insan topluluklarının kültürel ve toplumsal düzenlerini, günümüze kadar gelebilen maddi kalıntılara dayanarak araştıran, belgeleyen ve gelişim sürecini inceleyerek yorumlamaya çalışan bir bilim dalı olan arkeolojinin⁸, Kitab-1 Mukaddes tarihi ile ilgili olan kısmını konu edinmektedir.

Modern dönemde Batı’da *Biblical Archaeology* olarak bilinen bu disiplinin ismi geçmişte tartışmalara konu olmuştur. Bazı araştırmacılar bu disiplinin Kitab-1 Mukaddes ve arkeolojiyi bir araya getirdiği için *Biblical Archaeology* şeklinde kalmasını isteseler de bazı araştırmacılar bu ismin bir Protestan bakış açısını yansıttığı, dolayısıyla daha özgür ve kapsayıcı olması gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin Arizona Üniversitesi’nden William G. Dever, *Yakın Doğu Arkeolojisi* veya *Suriye-Filistin Arkeolojisi* ismini önermiş diğer taraftan İsrail’deki Hebrew Üniversitesi’nden Amnon Ben-Tor ise arkeoloji ve dinler tarihinin birbiri ile irtibatlı olduğunu ve bir arada iken daha fazla zenginleştiklerini ifade ederek isim değişikliğine karşı çıkmıştır.⁹ 1980’den itibaren bu alanda faaliyet gösteren meşhur yayınlar arasındaki *Near Eastern Archaeology* isimli dergi Dever’in görüşü çerçevesinde akademik çalışmalar yürütürken, 1975’den itibaren yayımlanan *Biblical Archaeology Review* adlı dergi ise Amnon Ben-Tor gibi araştırmacıların çizgisinde çalışmalar yapmaya devam etmektedir. Bir diğer isim önerisi ise *Filistin Arkeolojisi*’dir. Bu isim, Kitab-1 Mukaddes anlatılarına ev sahipliği yapması ve kazı alanı açısından daha yoğun veri barındırması açısından Filistin bölgesine nispetle verilmiştir. Ancak Filistin’in Kitab-1 Mukaddes ile bağlantılı olmayan bir tarihe de sahip oluşu ve Hz. Musa’nın yaşam

⁷ Arkeoloji bilimi ile ilgili tanımlar ve tartışmalar için bk. Nezih Başgelen, *Toprağın Altındaki Geçmiş Arkeoloji* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006). Paul Bahn, *Archaeology: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

⁸ Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*, 19.

⁹ John Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 1 edition (London; New York: Routledge, 1999), 11.

sürdüğü Mısır ya da Hz. İbrahim'in yaşadığı farklı mekânlar düşünüldüğünde bu adlandırmanın eksik kalacağı ifade edilmiştir.¹⁰ Dolayısıyla “Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi” isminin uzun süren tartışmalardan sonra daha çok kabul gördüğünü ancak buna rağmen Batı’da farklı isimlerin de kullanılmaya devam ettiğini söylemek mümkündür.

18. yüzyılın son dönemlerinde başlayan Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi çalışmalarının özellikle 19. ve 20. yüzyıldan sonra hız kazandığı ve bilhassa antik İsrail’in kökenlerini araştırmak isteyen Yahudi arkeologların öncülüğünde etkisini artırdığını söylemek mümkündür.¹¹ Kitab-ı Mukaddes ile tarihi verileri karşılaştıran bu disiplin daha sonra Hıristiyan dünyasının da ilgisini çekmiş böylece Batı’da başta ABD olmak üzere Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde giderek gelişen bir disiplin haline gelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarılı boyunca evrimci görüş ile Yaratılış Kitabı’nın insanın kökeni hakkında söylediği görüşlerin test edilmesi arkeoloji disiplini sayesinde sağlanmıştır.¹² Böylece Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi reform sonrası dönemde artan Kitab-ı Mukaddes çalışmalarının bir dalı olarak zamanla tıpkı Kitab-ı Mukaddes eleştirisi/kritiği (biblical criticism) gibi kabul görmüştür.¹³

Bilimsel ve Toplumsal Perspektiften Önemi

Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi antik dönemde günlük yaşamın izlerinin sürülmesi, sosyal ve ekonomik değişimleri ile nüfus hareketlerinin dini düşüncelere yansımalarını tahlil etmek açısından önem arz etmektedir.¹⁴ Özellikle Eski Ahit dönemine dair Kutsal Kitap dışı tarihsel bilgilerin oldukça sınırlı olması bu dönemlere ait bilgilerin başka bir metin ile karşılaştırılmasını engellemektedir. İşte bu noktada arkeolojik veriler Kitab-ı Mukaddes’te geçen tarihi olayların bilimsel yöntemlerle değerlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Ki-

¹⁰ G. Ernest Wright, “Biblical Archaeology Today”, *The Biblical Archaeologist* 10/1 (1947): 7.

¹¹ Lawrence Schiffman, “Making the Bible Come to Life: Biblical Archaeology and the Teaching of Tanakh in Jewish Schools”, *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 37/4 (2003): 38.

¹² Bruce G. Trigger, *Arkeolojik Düşünce Tarihi*, trc. Fuat Aydın (Eskiye Yayınları, 2014), 3.

¹³ J. Philip Hyatt, “Biblical Archaeology in The College”, *Journal of Bible and Religion* 7/2 (1939): 79.

¹⁴ W. F. Albright, “Contributions to Biblical Archaeology and Philology”, *Journal of Biblical Literature* 43/3/4 (1924): 3.

tab-1 Mukaddes arkeolojisi Eski Ahit odaklı konular kadar Yeni Ahit ile ilgili meselelerde de aydınlatıcı bilgiler sağlamaktadır. Örneğin Hıristiyan araştırmacıların bir kısmı Yuhanna İncili'nin otantikliğini vurgulamak için M.S. 70 gibi erken bir döneme tarihlendirmişlerdir. Daha sonraki çalışmalarda ise bu tarih genellikle M.S.90 ila 170 arasında olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla Yuhanna İncili'nin tarihi ile ilgili tartışmalar M.S. 50 ile 170 yılları arasına odaklanmaktadır.¹⁵ 120 yıllık geniş bir dönem hiç şüphesiz bu kaynağın otantikliği hususunda soru işaretlerine neden olmaktadır. Ancak 52 no'lu Rylands Papirüslerinin¹⁶ keşfi ile Yuhanna İncili'nin M.S. 100 yılı civarında yazıldığına dair teoriler daha kuvvetli bir şekilde savunulmaya başlamıştır.¹⁷

Batı'da Kitab-1 Mukaddes arkeolojisinin ortaya çıktığı ilk dönemlerde bu disiplin dindarların seküler görüşlü insanlara göstereceği argümanlar barındırması açısından önem kazanmıştır. Ancak diğer taraftan Kitab-1 Mukaddes bilgilerini mutlak görenler için bu disiplin âdeta onun otoritesini sarsan bir bilim dalı olarak kabul görmüştür. Nihayetinde Kitab-1 Mukaddes arkeolojisi dindar, seküler veya tarihsel görüşlere sahip insanlar için bir değerlendirme ölçütü olarak kabul görmüştür.¹⁸ Bunun dışında arkeolojik verilerin ortaya çıkardığı bazı linguistik ve semantik bilgilerin özellikle İbrance, Aramice ve Eski Mısır dili arasındaki etkileşimleri aydınlatma noktasında filologlara ve dilbilimcilere katkı sağladığı bilinmektedir.¹⁹

Kitab-1 Mukaddes arkeolojisinin esas vurgusu, Eski ve Yeni Ahit'in tarihsel bağlarını anlamak olduğu için bu disiplinin geçmişle empati kurma aracı ve psikolojik destek noktası olarak benimsendi-

¹⁵ Yuhanna İncili hakkındaki tarih tartışmaları için bk. Stanley E. Porter, *The Origins of John's Gospel*, ed. Stanley E. Porter - Hughson T. Ong (Leiden, Boston: Brill, 2015), 11. Ömer Faruk Harman, "İncil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 272. Colin G. Kruse, *The Gospel According to John: An Introduction and Commentary* (Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2004), 30-32.

¹⁶ Aziz Yuhanna İncili Parşömeni olarak da bilinen bu belge 8.9 x 6.0 cm ölçüleri ile küçük bir materyal olmasına rağmen Yuhanna İncili'nin 18 bölümünden pasajlar ihtiva etmektedir. Her iki tarafına da yazı yazılabilen parşömen üzerinde yapılan tarih belirleme çalışmalarında M.S. 100-150 yılı arasında yazıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu parşömen Manchester Üniversite kütüphanesinde bulunmaktadır.

¹⁷ Roland Potter, "Note on Biblical Archaeology", *Blackfriars* 27/316 (1946): 262.

¹⁸ Kitab-1 Mukaddes'te geçen bazı bilgiler ile arkeolojik keşiflerin uyumluluğuna dair bir çalışma için bk. Eric H. Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 6-9.

¹⁹ Hyatt, "Biblical Archaeology in The College", 80.

ği görülmektedir. Örneğin Schiffman, Kutsal Kitap'ın dile getirdiği mekanları görmenin ve buralar ile özdeşlik kurarak, geçmişi hatırlamanın ya da bir mikve²⁰ kalıntısında tarihe gitmenin yeşiva'da öğrenim görenlere katkı sağlayacağını söylemiştir.²¹ Ayrıca Schiffman, Kitab-ı Mukaddes'i test etmesi açısından bir meydan okumayı beraberinde getiren bu alanın, Torah çalışmaları başta olmak üzere akademide ve öğretim programlarında olması gerektiğini dile getirmiştir.²² Bu özelliğinden dolayı ABD'de, özellikle teoloji fakültelelerinde, Kitab-ı Mukaddes çalışmalarında bulunan öğrencilerin mutlaka alması gereken derslerden birisi olduğu ifade edilmiştir.²³ Bütün bu etkileri düşünüldüğünde Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin Kitab-ı Mukaddes çalışmaları için önemli katkılar sağladığını söylemek mümkündür.

Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi, Kitab-ı Mukaddes'e tarihsel bir zemin sağlamak kadar siyasi amaçları içerisinde barındıran ve bu yönüyle meşruiyet kaynağı olarak değer verilen bir disiplindir. Özellikle bu disiplinin ortaya çıktığı ilk dönemlerde bir ideoloji ve devlet politikası oluşturmak için kullanıldığı görülmektedir. I. Dünya Savaşı sonrası Kudüs bölgesinin taksiminde arkeolojik kaynaklara erişme hedefinin de belirleyici olması, Altı Gün savaşları (5-10 Haziran 1967) sırasında Kudüs bölgesinin İsrail kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi ve böylece İsraili arkeologların daha önce kazamadıkları yerleri kazma fırsatına erişmesi, Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin siyasî açıdan da önemli hâle geldiğini göstermektedir. Özellikle İsrail'in milli bir kimlik inşa etmek için bu disipline sahip çıktığı görülmektedir. Diğer bir deyişle İsrail'in "millet yapma/oluşturma" projesi kapsamında sosyal, kültürel ve kurumsal uygulamaların yanı sıra arkeolojik çalışmaların verilerinden yarar-

²⁰ Mikve, Yahudilikte kişinin dinsel anlamda arınmak amacıyla girdiği havuzdur. Bu havuzun suları, kişinin bedenini tamamen daldırabileceği derinlikte olmalı ve doğal sulardan oluşmalıdır. Kadınların özel günlerinin bitiminde girmesi gereken mikveye aynı zamanda yeni dine girenler de girmelidir. Ayrıca koşer kurallarına uygun hale getirilecek yiyeceklerin de mikvede temizlenmesi gerekmektedir. Yeşiva ise başta Talmud ve Tevrat olmak üzere Yahudi ilahiyatı üzerine faaliyet gösteren okullardır. Bk. Joyce Eisenberg - Ellen Scolnic, *Dictionary of Jewish Words: A JPS Guide* (Jewish Publication Society, 2010).

²¹ Schiffman, "Making the Bible Come to Life", 44.

²² Schiffman, "Making the Bible Come to Life", 39.

²³ Hyatt, "Biblical Archaeology in The College", 80.

landığı ve bu disiplinin önemini fark ettiği gözlenmektedir.²⁴ Arkeolojinin yanlış ellerde olmasının Kitab-ı Mukaddes'i dejenere edeceği düşüncesinin²⁵ İsrail tarafından fark edildiğini ve bu doğrultuda Kitab-ı Mukaddes arkeolojisine sahip çıktığını söylemek mümkündür.

Kitab-ı Mukaddes'in Anlam Dünyasına İnen Yol: Kazı Aşamaları

Arkeoloji genellikle bir kazı alanının sistematik bir şekilde yıkılması ya da "kontrollü bir vandalizm" olarak tarif edilmektedir.²⁶ Provakatif bir tanım olsa da arkeolojinin çalışma alanı olan kazı yerlerinde yaptığı şey, tam olarak bu sistemli açığa çıkarma işidir. O halde bu sistemli yıkımın düzenli işleyişi ve başarıya ulaşması da onun belli bir sistematik içinde olmasını gerektirmektedir.

Arkeologların kazı çalışmalarını gelişi güzel yapmadıklarını ve kendi uzmanlık alanlarına göre yerler belirlediklerini söyleyebiliriz. Sözelimi Urartu mimarisıyla ilgilenen bir uzman, üzerinde İlk Tunç Çağı ve Neolitik Çağ tabakalarının yoğun olarak bulunduğu bir höyüğü araştırmada eksik kalabilir. Bu nedenle her arkeolog kazıya başlamadan önce uzun ve dikkatli bir inceleme gerçekleştirir.²⁷ Herhangi bir keşif için önce alan taraması ya da literatür taraması yapmak gereklidir. Bu eski yazıtlardan, gazetelere, arşiv belgelerinden lokal yayınlara kadar geniş bir yazı külliyatını kapsayabilir. Kazı çalışmalarına başladıktan sonra o bölgenin bir daha geri alınamayacak tahribatlara da maruz kalma ihtimaline karşın, kazı alanının mümkün olduğu kadar doğru tahlil edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla arkeolog, adeta bir sanatçı edası ile kaynakları araştırılmalıdır. Bu açıdan arkeolojinin yaptığı işin, bilimden çok sanata meyilli olduğu da ifade edilmektedir.²⁸

Kazının bu süreçten sonraki en önemli aşamalarından birisini yüzey araştırmaları oluşturmaktadır. Yüzey araştırması toprağın altına girmeden ve herhangi bir şeye müdahale etmeden, toprak

²⁴ Hakan Olgun, "Modern İsrail'in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un 'Masada' Anlatısı", *Milî ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 10/1 (11 Kasım 2014): 10.

²⁵ Schiffman, "Making the Bible Come to Life", 41.

²⁶ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 19.

²⁷ Veli Sevin, *Arkeolojik Kazı Sistemi El kitabı*, 1. bsk (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995), 15.

²⁸ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 19.

üstünde görülen bulgulara göre yapılan bir ön değerlendirmedir. Bu teknik, eğer toprak altında bir hendek var ise, hendeğin üzerinde yetişen bitkilerin diğerlerinden daha güz ve uzun olacağı, tam tersi alçak bir duvar varsa duvarın üzerindekiyelerinin daha seyrek ve alçak boyutta kalacağı esasına dayanmaktadır. Özellikle yatık bir ışıkta çekilen fotoğrafta hendek ya da duvarlar bitki örtüsü sayesinde açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu açıdan günümüzde serbest kullanıma açılan Soğuk Savaş yıllarında Amerikan ordusu casus uçaklarının bütün Ortadoğu, Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Asya'yı kapsayan görüntü tespitleri dikkat çekmektedir.²⁹

Kazı yerleri belirlendikten sonra araştırmacılar bölgenin eşyükselti değerlendirmesini içeren ve kazının tamamı için bir strateji belirten topoğrafik harita üzerinde çalışırlar. Bu harita gelecekteki arkeologların daha önce kazılmış veya çıkarılmış olan alanların tespit edilmesine olanak sağlamaktadır.³⁰ Kitab-ı Mukaddes arkeologlarının bu aşamada geleneksel kazı yöntemleri yanında teknolojinin gelişmesi ile beraber manyetometre³¹, yer altı radarı, elektrik direnç ölçeri ve uydu fotoğrafçılığı gibi teknikleri kullandıkları bilinmektedir. Ayrıca radyo karbon testi, çömlek tahlili ve tipolojisi, zaman tahminine yönelik yöntemler arasında sayılabilir. Diğer taraftan milletlerin kökenine yönelik etnisite, toplumsal cinsiyet, ticaret ve karmaşık toplumların yükselişyle ilgili daha antropolojik içerikli sorulara cevap vermek için seramik petrografisi³², kalıntı analizi ve DNA analizi uzmanları Kitab-ı Mukaddes arkeologları ile birlikte çalışmaktadır.³³ Bu aşamalardan sonra kazı yerleri belirli alanlara ya da numaralanmış bölgelere ayrılmaktadır. Bu aşamada

²⁹ Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*, 98.

³⁰ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 19.

³¹ Manyetometre (magnetometre) kazı alanındaki demir yoğunluğu oranını ölçmeye odaklı çalışan makinedir. Manyetometreler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Daniel Wolfman, *Advances in Archaeological Method and Theory*, ed. Michael F. Schiffer (Orlando: Elsevier, 2014), 383.

³² Seramik petrografisinde genel olarak kazılarda çıkan seramiklerin tanımlanması ve buna göre örneklerin ayırt edilerek sınıflandırılması yapılmaktadır. Bu amaçla seramikten dilim şeklinde parça alınarak cam üzerinde sabitlenmekte ve inceltirilerek kesiti hazırlanmaktadır. Genelde ortalama olarak 3x10-2 mm kalınlıkta hazırlanan ince kesitler numuneye yeterli şeffaflığı kazandırmakta ve örneğin yapısal olarak gözlemlenerek incelenmesine olanak sağlamaktadır. Böylece o bölgenin kayaç özellikleri de ortaya çıkarılmakta ve kazı yöresine ait olan ya da farklı bir coğrafyadan oraya taşınan kayaçlar arasında ayırım yapılması sağlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Murat Bayazit, "Arkeometride Seramik Petrografisi", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 7/2/2 (2017): 36-44.

³³ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 24.

kullanılan *stratigrafi* adı verilen yöntem, katman bilgisine ait verilerin listesinin yapılmasına ve bu verilerin kontrol ve yorumlanması hususlarına yardımcı olmaktadır.³⁴ Verilerin sınıflandırılması ve biçimsel özelliklerine ayrılarak korunması ise tipoloji yönteminin alanına girmektedir.³⁵ Bu aşamalardan sonra nihayetinde kazıların dış dünyaya açılması ise kazı ve yüzey araştırma raporları, bilimsel toplantı ve sempozyumlar ve diğer yayınlar yoluyla sağlanmaktadır.³⁶

Kitab-1 Mukaddes Arkeolojisinin Gelişim Süreci

Kazı Alanları

Kitab-1 Mukaddes arkeolojisinin kazı mekânlarının başında Eski ve Yeni Ahit'te geçen yerler olması dolayısıyla Türkiye, Suriye, Mısır, Irak, İran, Ürdün, İsrail, Filistin gibi ülkeler gelmektedir. Özellikle 18. ve 19. yüzyıldan itibaren bu bölgeler başta Amerika, İngiliz ve Fransız arkeologlar olmak üzere sıklıkla kazı alanı olarak seçilmiştir. Bu açıdan "Arap Lawrence" olarak bilinen Thomas Edward Lawrence'in (1888-1935), Oxford'da aynı müzede çalıştığı D.G. Hogarth (1862-1927) ve Ur şehrini keşfeden C. Leonard Woolley (1880-1960) ile beraber Cerablus, Karkamış, Şam, Akabe, Petra ve Sina bölgesinde yaptığı kazılar dikkat çekicidir ve kazılardan elde edilen verilerin sonraki kâşiflere yol gösterdiği dile getirilmiştir.³⁷

Bu bölgelere bulunan arkeologların bilimsel çalışmalar yanında kimi zaman elde edilen materyallerin yasa dışı yollardan yurt dışına gönderilmesine de yardımcı oldukları bilinmektedir. Örneğin günümüzde Irak sınırları içinde bulunan antik Ninova şehrini kazın Hormuzd Rassam (1826–1910) Asurlu kral Asurbanipal'ın sarayındaki kütüphaneyi keşfetmiş ve buradaki binlerce kil tableti British Müzesi'ne götürmüştür.³⁸ Özellikle Kudüs bölgesinin bu anlamda bir tahribata uğradığı birçok düşünür tarafından dile getirilmiştir. İngiliz arkeolog Sir Mortimer Wheeler bunu şu şekilde ifade etmek-

³⁴ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 21.

³⁵ Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*, 116.

³⁶ Türkiye'de yıllık yayınlanan kazı ve yüzey araştırmaları raporları için bk. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44150/kazi-ve-yuzey-arastirmalari-faaliyetleri.html>, (Erişim Tarihi 02.10.2018)

³⁷ Lawrence'in kazılar hakkındaki topladığı bilgiler için bk. C. Leonard Woolley, Lawrence and P.L.O. Guy, *Carchemish: Report on the Excavations at Djerabis on Behalf of the British Museum*, 3 vols. (London: British Museum, 1914, 1921, 1952); Woolley and Lawrence, *The Wilderness of Zin* (London: Palestine Exploration Fund, 1915).

³⁸ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 3.

tedir: “Filistin, yeryüzündeki diğer herhangi bir yerden daha fazla günahın arkeoloji adına işlendiği yerdir.”³⁹

Teolojik ve Politik Yönden Keşiflerin Etkileri

Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin çalışma sahası doğal olarak Kitab-ı Mukaddes'in bildirdiği coğrafi mekânlarda yoğunlaşmıştır. Bu çalışmaların tarihini Napolyon'un Mısır seferine kadar götürmek mümkündür. Zira bu sefer sırasında ordunun içerisinde coğrafyacı, teknik ressam ve Mısır tarihçilerinin de yer aldığı bilinmektedir. Bu seferin sonucunda Pierre-François Bouchard (1772-1832)'in bulduğu Rosetta (Reşit) Taşı,⁴⁰ Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin en erken ve en önemli keşiflerden birisi olmuştur.⁴¹ Bunun dışında Mısır'da özellikle İbranilerin kökenlerine ve yaşamlarına dair keşifler yapılmıştır. Bunlardan birisi Sir William Matthew Flinders Petrie'nin (1853–1942) 1896 yılında Firavun Merneptah'ın tapınağında bulunduğu ve MÖ. 1207 yılına tarihlenen yazıttır. Daha sonra “İsrail Taşı” olarak bilinecek bu yazıt, Kitab-ı Mukaddes dışında “İsrail” kelimesinin geçtiği en eski kaynak olması açısından önem kazanmıştır.⁴²

406 | db

Diğer taraftan Mezopotamya bölgesinin de arkeologlar tarafından kazı alanı olarak seçildiği bilinmektedir. Daha önce Ninova şehrinde kazılar yaptığı ve çok sayıda kil tableti İngiltere'ye götürdüğü ifade edilen Hormuzd Rassam (1826-1910) ile ondan sonra kazılara devam eden ve Kitab-ı Mukaddes dışı bir tufan hikayesini bulan Henry Layard (1817–94) bu arkeologlar arasındadır.⁴³ Yine İngiliz Devleti'nin 1919 yılından itibaren Irak'taki kazıları teşvik ettiği; diğer taraftan Kongregasyonalist Kilisesi'nin önde gelen isimlerinden birisi olan Henry Churchill King'in (1858-1934) ısrarlarıyla

³⁹ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 3.

⁴⁰ Rosetta taşı Napolyon'un isteği üzerine yapılan keşiflerde bulunmuştur. Üzerinde Antik Yunanca, Mısır hiyeroglifi ve bilinmeyen bir dili barındıran bu granit taş daha sonra Mısır hiyerogliflerinin çözülmesi kadar dönemin tarihi ve yöneyime olan firavun isimleri için de veri sağlamıştır.

⁴¹ Davis, *Shifting Sands: The Rise and Fall of Biblical Archaeology*, 4.

⁴² Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 23.

⁴³ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 3-4.

Amerikalı arkeologların Suriye’de⁴⁴ kazılara başladığı aktarılmaktadır.⁴⁵

Ancak arkeolojik çalışmaların yoğunluğu ve önemi açısından kuşkusuz en öne çıkan bölge Filistin topraklarıdır. Bu bölge 19. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bunların başında Beyrut’a bir misyoner olarak gelen ve daha sonra öğrencisi Eli Smith (1801-1857) ile at sırtında bütün Filistin’i dolaşıp bölgenin topoğrafyasını çıkararak Edward Robinson (1794–1863) gelmektedir. Kongregasyonalist bir din adamı olan Robinson iyi derecede Arapça bilen Smith ile bölgeyi gezmiştir. İki araştırmacı, yüzün üzerinde antik bölgeyi keşfetmiş ve bölgenin Kitab-ı Mukaddes’te geçen mekânlar ile dönemin Arapça isimlendirilmesi üzerine çalışmışlardır.⁴⁶

Bu bölgedeki daha sistematik keşiflerin İngiltere kökenli Filistin Araştırma Fonu’nun katkıları ile sağlandığını söylemek mümkündür. 1865 yılında kurulan Filistin Araştırma Fonu (Palestine Exploration Fund/PEF) ilk dönemlerde, araştırmaları İngiliz ordusunda görevli bir asker olan Charles Warren’a (1840-1927) emanet etmiş ve süreçteki çalışmalar genellikle yüzey araştırmaları üzerine yoğunlaşmıştır.⁴⁷ Ancak 1875 yılında Safed şehrinde yapılan kazılar sırasında araştırma ekibinin uğradığı saldırılar keşifleri sekteye uğratmıştır. Her ne kadar fâiller Osmanlı idaresi tarafından yakalansa da yaşanan tedirginlik nedeniyle kazılara ara verilmiştir.⁴⁸ Buna rağmen Fransız hükümeti tarafından görevlendirilen ve eski yazılara âşina olan bir epigraf olan Charles Clermont-Ganneau (1826-1943), İngiliz ve Amerikan arkeologların aksine cesur davranarak bu bölgeye gitmiş ve önemli keşiflerde bulunmuştur. Eski Ahit’te geçen İsrail kralı Omri ile Meşa bölgesinin⁴⁹ izlerinin bulunduğu “Meşa Dikilitaş” bu keşiflerden birisidir.⁵⁰ Ancak Meşa dikilitaşında

⁴⁴ Kuzey Suriye’de bulunan Ebla tabletleri Hz. İbrahim’e verilen ismin bir şahıs adı olarak Ebla dilinde geçtiğini ve bu dilin Hz. İbrahim’in yaşadığı MÖ. 1700-50 senesinden 800 yıl öncesine denk geldiği ifade edilmektedir. Bk. Kürşat Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985), 47.

⁴⁵ Rachel Hallote, “Before Albright: Charles Torrey, James Montgomery, and American Biblical Archaeology 1907-1922”, *Near Eastern Archaeology* 74/3 (2011): 158.

⁴⁶ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 13.

⁴⁷ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 14.

⁴⁸ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 16.

⁴⁹ 1. Krallar 16. Bölüm.

⁵⁰ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 17.

geçen Moav kralı Meşa'nın Eski Ahit'in aksine⁵¹ İsrail ordularını yendiğinden ve kendi hükümdarlığından bahsetmesi dikkat çekmektedir.⁵² Ancak bu farklara rağmen keşfin Kitab-ı Mukaddes'te geçen isimlerle uyuşması oldukça heyecan uyandırmıştır.⁵³ Ayrıca Ganneau, 1880 yılında bulunan Osmanlı Devleti'nin İstanbul'a getirttiği ve günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenmekte olan "Siloam Taşı"nın (Siloam Inscription) çözümlenmesini de yardım etmiştir. Bu taş Eski Ahit'te geçen ve kral Hezekiel'in Kudüs'e su getirmek için yaptığı tünellerden bahsetmekte ve metinde geçen tünel ile ilgili ölçüler 2. Krallar 20. bölümde geçen bilgiler ile uyuşmaktadır.⁵⁴ Ayrıca 1940'lı yıllarda C. N. Johns'un "Davut kulesi" olarak bilinen Kudüs kalesindeki yaptığı ve Kitab-ı Mukaddes'te geçen antik Kudüs'e ait bilgiler elde ettiği keşif⁵⁵ ile Nelson Glueck'in (1900-1971) güney Filistin'deki Agaba kentinin yakınlarındaki Tell-el-Kheleifi (El-Halife-Ezion-Geber)'de yaptığı keşifler bu bölgedeki diğer önemli çalışmalar arasındadır.⁵⁶

408 | db

Ancak bu dönemde keşif yapan birçok araştırmacının arkeoloji altyapısının zayıf olması bazı keşiflerde eksikliklerin oluşmasına neden olmuştur.⁵⁷ Zira Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi alanında çalışan bütün bu araştırmacılar genellikle alana ilgi duyan tarihçi, sosyolog, diplomat ve asker kökenlidir. Dolayısıyla profesyonel bir arkeoloğun bölgeyi değerlendirmesi "Filistin bölgesi arkeologlarının babası" olarak kabul edilen Sir William Petrie sayesinde gerçekleşmiştir. Filistin bölgesinde modern arkeoloji çalışmalarının öncüsü

⁵¹ 2. Krallar 4-26.

⁵² Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 17.

⁵³ Bedevilerin bulunduğu taş arkeoloğlara satılmak istenmiş bu gerçekleşmeyince Osmanlı idaresi taşı sahiplenmek istemişse de bedevilerin Osmanlı'ya kızmaları sebebiyle taşı yakıp tahrip ettikleri bildirilmektedir. Daha sonra yeniden tamir edilen taş şimdi Fransa Louvre müzesinde sergilenmektedir. Louvre müzesindeki resim için bk. <https://www.louvre.fr/en/mediaimages/mesha-stele>

⁵⁴ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 19.

⁵⁵ Kudüs'ün en önemli simgelerinden biri eski kentin çevresindeki surlar ve özellikle de Davud'un Kulesi diye bilinen kuledir. Ancak Söz konusu keşfin Kutsal Kitap ile ilgili bir bağlantısı olmayıp ne Davud'un Kulesi ne de o surlar yapıları itibarıyla Kutsal Kitap'la ilintili olmadığı da ileri sürülmüştür. Surların Kanuni Sultan Süleyman'ın buyruğuyla 1500'lerin ortalarında yapıldığı ve bunun da Kudüs'teki Osmanlı geçmişinin en açık kanıtı olduğu ifade edilmiştir. Bk. Uzi Baram - Lynda Carroll, *Osmanlı Arkeolojisi*, ed. Uzi Baram - Lynda Carroll, trc. Bilgi Altınok, 1. bs (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 21.

⁵⁶ Potter, "Note on Biblical Archaeology", 259.

⁵⁷ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 14.

olan Petrie'nin 1890 yılında yaptığı Tell el-Hesi⁵⁸ kazıları "Filistin arkeolojisinin miladı" olarak kabul edilmektedir.⁵⁹ Petrie, formel bir eğitimi almamasına rağmen çömlek tipolojisi ve tabakalaşma konularındaki bilgisi ile arkeolojik kazıların hazine avcılarının elinden bilim adamlarına geçmesine ön ayak olmuştur.⁶⁰ Petrie, Filistin Araştırma Fonu'nun destekleriyle bir zamanlar güney Yahuda krallığına bağlı olan bu şehirdeki incelemeleri ile Filistin bölgesinin tarihlendirilme çalışmalarına katkıda bulunmuştur.⁶¹ Ayrıca Gottlieb Schumacher, 1903-1905 yılları arasında Megido Dağı (Megiddo) antik kentine ait kalıntılara ulaşmıştır. Bu kent, Yeni Ahit'in Vahiy bölümünde tasvirli şekilde anlatılan ve edebiyattan sinemaya kadar birçok alana konu olan Armegeddon savaşının geçtiği yer olarak bilinmektedir.

Filistin bölgesinde I. Dünya Savaşı bitene kadar Eriha (Jericho), Megido Dağı (Megiddo) ve Samarya (Samaria) bölgelerini genellikle Macar, İngiliz, Alman ve Amerikan arkeologlar araştırmışlardır.⁶² Özellikle bölgede 1900'lü yıllarda Kudüs'te kurulan Amerikan okulunun da etkisiyle birçoğu Kitab-ı Mukaddes araştırmacısı olan Amerikalı arkeologlar çalışmalarda bulunmuştur.⁶³ Her ne kadar bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yetişmiş arkeologları olmasa da bölgedeki keşifleri ve materyalleri dikkatle takip etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını bekleyen Avrupalı devletlerin sözü geçen bölgelerde devam ettirdikleri kazıları ve harita çalışmalarını gerekçe göstererek toprak paylaşımlarında söz sahibi olmak istemeleri dikkat çekicidir.⁶⁴ Ayrıca Osmanlı Devleti'nden sonra bölgeye hâkim olan devletlerin vatandaşı olan arkeologların çalışmalarında Osmanlı mirasını görmezden geldikleri ifade edilmiştir.⁶⁵

I. Dünya Savaşı sonrası 1918 yılından 1948 yılına kadar Filistin bölgesi İngiliz idaresi altında kalmıştır. Bu dönemde bölgedeki ar-

⁵⁸ Bugün Gazze'nin doğusunda kalan Kiryat Gat adlı bölgeye yakın bir yerde olan Tell el Hesi, Filistin bölgesinde keşfedilen en büyük arkeolojik sit alanıdır. Flinders Petrie'nin başlattığı kazılar Filistin Keşif Fonu (Palestine Exploration Fund) tarafından desteklenmiş ve bu destek ondan sonra kazıları yürüten Frederick Jones Bliss ile de devam etmiştir.

⁵⁹ Philip J. King, "The Contribution of Archaeology to Biblical Studies", *The Catholic Biblical Quarterly* 45/1 (1983): 1.

⁶⁰ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 6.

⁶¹ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 22.

⁶² Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 7.

⁶³ King, "The Contribution of Archaeology to Biblical Studies", 1.

⁶⁴ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 24.

⁶⁵ Baram - Carroll, *Osmanlı Arkeolojisi*, 22,93.

keolojik çalışmalar Eski Eserler Dairesi (şimdi İsrail Eski Eserler Kurumu) tarafından kontrol edilmiş ve bu süreçte William Foxwell Albright (1891–1971) tarafından Tell Beit Mirsim⁶⁶ gibi önemli kazılar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Filistin üzerindeki hâkimiyetinin bittiği bu dönemlerde Albright ve daha sonra onun izinden giden Charles C. Torrey (1863-1956) ve James A. Montgomery (1866-1949) gibi araştırmacılar, bölgede Amerikan ve İngiliz hâkimiyetinin devam etmesini isteyen bir düşünceye sahiptirler ve bu doğrultuda da devletlerinin desteklerini almışlardır.⁶⁷ Albright, Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin gelişmesi adına genç yaşında birçok çok önemli çalışmalar yapmış, bundan dolayı tıpkı Petrie gibi "Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin babası" olarak anılmıştır.⁶⁸ Sıkı bir Metodist olan Albright özellikle keşifler hakkında yaptığı metodoloji ve sınıflamalar yanında yetiştirdiği öğrencilerle de günümüze kadar etki etmiş bir araştırmacıdır. Albright'in, Bronz Çağı'nı kendi içerisinde erken, orta ve geç olarak üçe ayırması hala günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında Albright, Kitab-ı Mukaddes arkeolojisini salt tarihçilikten, teolojiden ve keşfe indirgemekten kurtararak disiplinler arası bir metodoloji ile donatmıştır. Albright çevresinde çalışan araştırmacıların arkeoloji bilimi yanında Akadça, İbranice, Ugarit ve Hitit dillerini bilmelerini istemiş ve yaptığı keşifler Kitab-ı Mukaddes metinleri ile karşılaştırmalı ele almıştır.⁶⁹ Albright'tan sonra onun öğrencisi ve aynı zamanda bir rabbi olan Nelson Glueck ise daha çok Ürdün topraklarında araştırmalarda bulunmuş ve Kitab-ı Mukaddes'te geçen Edom, Moab ve Ammon krallıklarının izlerini sürmüştür. Glueck, Kudüs'teki Doğu araştırmaları okulu yöneticisi iken 1932 ve 1939 yılları arasında Ürdün'de yaptığı araştırmalarda M.Ö. 2000'den evvel bu bölgedeki insanların yerleşik hayata geçip ardından yeniden göçebelğe döndüğünü ve bu göçebelğin Hz. İbrahim'in yaşadığı yıllarda da geçerli olduğunu söylemiştir.⁷⁰

⁶⁶ Günümüzde Hebron şehrinin 21 km güney batısında kalan Tell Beit Mirsim, Kenan ve İsrail dönemi kalıntıları ile bir Bizans köyüne ait yıkıntılardan oluşan arkeolojik site alanıdır. Bu bölgedeki kazıların öncüsü Albright'tir ve çalışmalarını bir kitapta toplamıştır. Bk. William Foxwell Albright, *The Excavation of Tell Beit Mirsim* (Yale: Yale University Press, 1943).

⁶⁷ Torrey ve Montgomery Amerikan Oryantalist Çalışmaları ve Araştırma okulunun başkanlığını yürütmektedir. Bk. Hallote, "Before Albright", 156-157.

⁶⁸ Hallote, "Before Albright", 156.

⁶⁹ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 32.

⁷⁰ Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu*, 37.

I. Dünya Savaşı sonrasında bölgedeki karışık dönemde arkeologların, askeri güçler ve istihbarat kuvvetleri ile olan bağlantıları dikkat çekmektedir.⁷¹ Örneğin I. Dünya Savaşı sırasında Filistin Araştırma Fonu'nun başına geçen Lawrence, güney Filistin, Karkamış ve Suriye topraklarında kazı çalışmalarında bulunmuştur. Lawrence çalışma arkadaşı olan ve daha sonra antik Ur şehrinde kazılarda bulunan Leonard Woolley⁷² (1880-1960) ile birlikte bugün bir kısmı Ürdün ve İsrail topraklarında kalan Arabah'ı (Wadi Arabah) ve Necef çölünde belirledikleri rotada yüzey araştırmalarında bulunmuş ve topladıkları bulguları *The Wilderness of Zin* başlığı ile 1915 yılında Filistin Araştırma Fonu'nun desteğiyle yayınlamışlardır.⁷³ Diğer taraftan Albright'in öğrencisi olan Glueck de şimdi ki CIA teşkilatının o dönemki selefi olan Stratejik Servisler Ofisi için çalışması bölgedeki keşiflerin salt bilimsel amaçlarla yapılmadığı göstermektedir.⁷⁴ Diğer bir dikkat çeken ayrıntı da 1925 ile 1939 yıllarında Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsünün Megido kazıları için ünlü Rockefeller ailesinden destek almasıdır.⁷⁵

1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulması ve İngiliz hâkimiyetinin arkeoloji alanındaki hâkimiyeti bitince bölgede İsrail'in kontrolünde ve danışmanlığında keşifler yapılmaya başlanmıştır. Geçmiş inşa etmekle milletin meşruiyeti arasında sıkı bir bağ olduğuna inanan İsrail devleti, bu ideoloji etrafında çalışmalar yaparak politik arkeolojinin bariz örneklerinden birisini gerçekleştirmiştir.⁷⁶ Bu açıdan arkeolojik kazıları takip eden ve çıkan materyalleri muhafaza eden Eski Eserler Dairesi, 1990 yılında Knesset (İsrail Parlamentosu) tarafından çıkan kararla Eski Eserler Kurumu olarak isim değiştirmiş ve finansal olarak desteklenmiştir. Ayrıca Yigeal Yadin gibi İsrail ordusunda ve siyasetinde görev almış arkeologların birçok kazıyı yönetmesi bu politik desteğin tezahürleridir. Politik desteğin ve arkeolojiye sahip çıkmanın en bariz örneklerinden birisi de Ölüdeniz el yazmalarıdır. Zira bu yazmaların ortaya çıkarılmasında

⁷¹ Hallote, "Before Albright", 157.

⁷² Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 29.

⁷³ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 29. Stephen E. Tabachnick, "Lawrence of Arabia as Archaeologist", *Biblical Archaeology Society*, 22 Haziran 2018, <https://www.biblicalarchaeology.org/daily/archaeology-today/archaeologists-biblical-scholars-works/lawrence-of-arabia-as-archaeologi>.

⁷⁴ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 35.

⁷⁵ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 36.

⁷⁶ Olgun, "Modern İsrail'in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un 'Masada' Anlatısı", 11.

İbrani Üniversitesi ve İsrail Eski Eserler Kurumu kadar Tapınak parşömeninin ele geçirilmesinde etkili olan başbakan vekili Yadin gibi kişiler bu sahiplenmenin önde gelen aktörlerindedir.⁷⁷

İkinci Dünya savaşı sonrasında ise teknolojik gelişmelerin de etkisiyle arkeoloji daha profesyonel bir döneme girmiştir. Bu dönemde özellikle Kathleen Kenyon ve Ernest Wright gibi arkeologların etkisi görülmektedir. Kenyon'un Eriha kazılarında kullandığı stratigrafi tekniği⁷⁸ bölgedeki kazıların seyrini değiştirmiş, Wright ise Şekem kazılarında gelecek için genç arkeologları eğitmiştir.⁷⁹ Savaş sırasında kesintiye uğrayan kazılar daha sonra Tel Aviv Üniversitesi, Kudüs İbrani Üniversitesi ve Eski Eserler Dairesi tarafından yürütülmeye devam etmiştir. Özellikle Eliezer Sukenik ve oğlu Yigeal Yadin'in öncülüğünde MÖ. 2000'li yıllara tarihlenen Orta ve Geç Bronz Çağ'a ait Hazor⁸⁰ gibi Kenan şehir kalıntıları, Megiddo kazılarında kazılarında şehir kapısı ve sarayı ile her ne kadar Kitab-ı Mukaddes temelli olmasa da İsrail için milliyetçi bir anlam ifade eden Masada Kalesi bu çalışmalardan bazılarıdır. Ayrıca 1967 yılında başlayan Altı Gün savaşları sonrasında İsrail Eski Eserler Kurumu tarafından yürütülen kazılarda Sina ve Batı Şeria bölgeleri araştırılmış ve Yahudilerin İsrail ve Yahuda krallıklarının ikiye ayrıldığı dönemin tarihlendirilmesine ışık tutulmuştur.⁸¹ Burada Altı Gün savaşlarının sadece bölgenin İsrail kuvvetleri tarafından ele geçirmekle kalmayıp İsraili arkeologlara daha önce kazamadıkları yerleri kazma fırsatı verdiğini hatırlatmak gerekmektedir.⁸² Hal böyle olunca arkeolojik çalışmaların özellikle Orta Doğu söz konusu olduğunda siyasi emellerden bağımsız yürütülmediği de ortaya çıkmaktadır.

⁷⁷ Halil Temiztürk, *Ölüdeniz El Yazmaları ve Yahudi Literatüründeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

⁷⁸ Kelime anlamı olarak katman bilim ya da tabaka bilim olarak bilinen stratigrafi temelinde dünya ile yaşam formları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir jeoloji dalıdır. Stratigrafi, sedimenter, volkanik ya da metamorfik adı verilen kayaların tabaka değişimlerini inceleyerek yaşam koşullarını araştırır. Bk. Michael E. Brookfield, *Principles of Stratigraphy*, 1 edition (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2004).

⁷⁹ King, "The Contribution of Archaeology to Biblical Studies", 2.

⁸⁰ Tel Hazor, ayrıca Hatzor ve Tell el-Qedah olarak da bilinen bölge bugün Yukarı Celile ve Taberiye Gölü'nün kuzeyinde ve Hula Vadisi'nin güneyinde kalmaktadır. Merom Gölü'ne yukarıdan bakan bir noktada yer alan bir bölge olan Hazor, bölgedeki en eski arkeoloji araştırma alanı olarak kabul görmektedir. Eski Ahit'in Yeşu kitabının 10. Bölümünde Hasor olarak geçen mekân bütün krallıkların başı olarak ifade edilmiştir.

⁸¹ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 51.

⁸² Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 57.

Filistin bölgesindeki kazıların, gelişen teknoloji ile daha güvenilir bir verilerin elde edildiği 1970'li yıllardan itibaren olgunlaştığını söylemek mümkündür.⁸³ Ayrıca bu döneme kadar kral isimleri, saraylar ve siyasi bölgeleri aydınlatmayı amaçlayan politik kazılara odaklı Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin artık sosyal ve kültürel alana yoğunlaşarak bir gündem değişikliğine gittiğini göstermektedir.⁸⁴

Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi araştırmalarının günümüzde İbrânilerin Mısır'dan çıkışı ve Davud ile Süleyman peygamberlerin krallık dönemlerine yoğunlaştığı gözlenmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen bu olayları kanıtlayan ya da yanlışlayan net bulgulara ulaşılmadığı belirtilmektedir. Hatta bazı amatör arkeologların bu konulara hevesli olanlar tarafından finanse edildikleri dolayısıyla da bilimsel verileri manipüle ederek kötüye kullandıkları dile getirilmektedir.⁸⁵ Örneğin 1929 yılında İngiliz arkeolog Leonard Woolley'un günümüzde Irak sınırlarında kalan antik Kiş şehrindeki kazılarda bulduğu sel kalıntılarını "Tufan" diye yorumladığı ancak daha sonra bunun Mezopotamya bölgesinde sık rastlanan bir lokal sel olduğunun bizzat Woolley tarafından itiraf edildiği aktarılmaktadır.⁸⁶

Metodolojik Tartışmalar

Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi sunduğu katkılarla Kitab-ı Mukaddes çalışmalarında etkili olduğunu belirtmiştik. Peki bu çalışmalarda metodoloji nasıl kurulmuştur? Arkeolojik verilerle Kitab-ı Mukaddes bilgileri arasındaki uyum ve zıtlık ne ifade etmektedir? Ya da Reform süreci ile başlayan dönemde Kitab-ı Mukaddes'e yöneltilen eleştirilerde arkeolojik verilerin payı var mıdır? Bu sorular bir yönüyle bilim ve din çatışmasını ifade ederken diğer taraftan kutsal mesajın inananlar için otantikliğini vurgulaması açısından önem taşımaktadır. Bu bakımdan bu başlık altında Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin metodolojik çerçevesi sunulmaya çalışılacak ardından arkeolojik verilerin Kitab-ı Mukaddes anlatıları için ne ifade ettiği tartışılacaktır.

Öncelikle Filistin bölgesindeki İsrail egemenliğinin başlamasının arkeolojik kazılarda yeni bir metodoloji dönemini başlattığını

⁸³ Albright, "Contributions to Biblical Archaeology and Philology", 3.

⁸⁴ King, "The Contribution of Archaeology to Biblical Studies", 3.

⁸⁵ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 71.

⁸⁶ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 73.

söylemek mümkündür. Çünkü İsrail'in kendi tarihine sahip çıkması doğrultusunda daha önceki dönemlerde hızlı ve dolayısıyla kabaca ortaya çıkan bulgular bu dönemde daha yavaş bir seyirde ilerlemiş ve veriler daha sistematik şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. K. Kenyon (1906–78) gibi arkeologların başlatmaya çalıştığı bu metodoloji diğer İsraili arkeologlar tarafından ilk başlarda çok benimsenmese de sonraları yaygınlaşmıştır.⁸⁷ Diğer taraftan daha çok savaşlar ve krallar gibi politik meseleler üzerinde yoğunlaşan arkeolojik çalışmaların son yüzyıl içerisinde sosyal ve kültürel meselelere yoğunlaşarak bir metodolojik dönüşüm sürecine girdiği ifade edilmektedir.⁸⁸

Modern dönemde Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi alanındaki metodoloji tartışmalarında öne çıkan konulardan birisi de disiplinlerarası iletişimin artık arkeolojik çalışmalar için hayati derecede önem arz ettiği gerçeğidir. Kitab-ı Mukaddes araştırmalarının ilk başladığı yıllarda “öncü”, “baba” gibi kabul edilen arkeologların yerini artık disiplinlerarası iş birliğini içeren çalışmalarda bulunan arkeologlar almaya başlamıştır. Teknolojinin artması ile beraber bulunan verilerin bilgisayara işlenmesi ve yorumlanması veri kaybını engellemeye başlamış ve toplanan dokümanların daha sağlıklı şekilde yorumlanması mümkün olmuştur. Ancak arkeologlar arasında standart bir veri toplama programının olmaması bir müddet veri toplama sürecini sekteye uğratmış olsa da günümüzde bu sorunlar oldukça azalmıştır.⁸⁹

1960'lı yıllara kadar birçok arkeoloğun Kitab-ı Mukaddesteki tarihsel bilgilerinin doğruluğu konusunda iyimser oldukları ama günümüzde bunun tartışmaya açık olduğu ifade edilmektedir.⁹⁰ Peki bu değişimin arkasında yatan sebep nedir? Kanaatimizce yukarıda sözü edilen yıllara kadar özellikle İsraili araştırmalar arkeolojik verileri kontrol etmiş ve Kitab-ı Mukaddes'i doğrulayan keşifler üzerine durmuşlardır. Ayrıca ilk araştırmacılar arasında Kongregasyonalist ve Metodist Hristiyanların da olması bu tarihsel uyumun ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve Kitab-ı Mukaddes ile arkeoloji arasında mutabakat olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Ancak 1970'li yıllardan itibaren teknolojik verilerin daha etkili kullanılması ve disiplinler arası ortak çalışmalar yanında Almanya ve ABD'deki

⁸⁷ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 9.

⁸⁸ Albright, “Contributions to Biblical Archaeology and Philology”, 23.

⁸⁹ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 10.

⁹⁰ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 12.

Protestan okullarının çalışmaları arkeolojik verilerle Kitab-ı Mukaddes arasında mutlak bir uyumun olup olmadığını tartışmaya açmıştır.⁹¹

Dolayısıyla Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi üzerinde temel tartışma noktasının arkeolojik veriler ile Kitab-ı Mukaddes arasındaki uyum ya da zıtlık olduğunu söyleyebiliriz. Bu tartışma kutsal metinlerde geçen kral isimlerinin, coğrafi mekânların ve olayların ahlaki öğütleri öne çıkarma adına bir kurgu mu olduğu yoksa bizatihi yaşanmış olayları mı yansıttığı üzerine odaklanmaktadır. Eğer birinci sav kabul edilirse Kitab-ı Mukaddes'in Tanrı kelamı olarak kabul edilmesi hasebiyle Tanrı'nın inananlardan bir senaryoya inanmaları istediği sonucunu çıkaracaktır. İkinci sav kabul edilirse ortaya çıkan arkeolojik verilerden elde edilen sonuçların Kitab-ı Mukaddes ile çelişmesi durumunda onun Tanrı kelamı olduğu iddiası tartışılmaya açılacaktır. Şüphesiz bu tartışmanın oluşmasında Kitab-ı Mukaddes'in özellikle de Eski Ahit'in kullandığı dilin önemli bir etkisi vardır. Zira bir kutsal kitap tarihsel verilere, coğrafi bilgilere ve krallar gibi idarecilerin isim silsilesine yer verirse bir müddet sonra bilimsel verilerin kutsal kitabın sözleri ile farklı bilgileri içermesi karşısında farklı yaklaşımlar ortaya çıkacaktır. İnanan insan ya bilimsel verilere tamamen gözünü kapatıp dogmatik olacak ya da bu bilgileri tevil ederek bu bilgileri kinaye, mecaz, teşbih gibi edebi sanatlarla açıklayacaktır.

İşte bu konuda temelde üç yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Birinci görüş konuya arkeoloji verilerin esas olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Arkeolojik verilerin ortaya çıkardığı ve desteklediği bilgilerin dışındaki anlatıların birer mitos olduğunu savunan bu düşünce ekolü bu açıdan arkeolojinin Kitab-ı Mukaddes'in tarihsel gerçeklerden sapmasını önlediği iddiasındadır.⁹² Ancak ikinci grup ise arkeolojinin bir bilim olduğunu ve dini inançlara müdahale etmemesi gerektiğini düşünür. Onlar Kitab-ı Mukaddesin esas olduğunu belirtmekte ve arkeolojinin ideolojilerle hareket ettiğini ve objektiflik ilkesi ile çalışmamakla suçlamaktadır. Bu grup, revizyonistler ve radikal araştırmacılar olarak bilinen bazı kişilerin, arkeolojik verilerden hareketle Kitab-ı Mukaddes'te geçen olayları ve peygamberleri inkâr ettiklerini dile getirmektedir.⁹³

⁹¹ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 14.

⁹² Albright, "Contributions to Biblical Archaeology and Philology", 4.

⁹³ William G. Dever, "Archaeology, Ideology, and the Quest for an 'Ancient' or 'Biblical Israel'", *Near Eastern Archaeology* 61/1 (1998): 40.

Diğer taraftan Kitab-ı Mukaddes'i merkeze alan bu görüş sahiplerinin arkeolojik verilerin desteğiyle Kitab-ı Mukaddes'in otoritesini eleştirmeyi İsrail düşmanlığı ile özdeş görmeleri de dikkat çekicidir. Örneğin Çıkış kitabında anlatılan tarihsel olayların ve rakamsal ifadelerin mitos olduğunu belirterek Çıkış'ın gerçekleşmemiş olduğunu söyleyenlerin anti-Siyonist veya Filistin yanlısı olacak şekilde etkilendiği görülmektedir.⁹⁴ Üçüncü bir zümre ise arkeolojinin bir bilim dalı Kitab-ı Mukaddesin ise bir kutsal kitap olduğunu düşünerek her birisinin kendi alanlarında kalması gerektiğini ve birbirlerini teyit etmek ya da dışlamak amacıyla olmadıklarını savunmaktadır. Bu metodolojik ayırmadan yana olan gruba göre örneğin Mısır'dan çıkış sonrası aktarılan bilgilerin arkeoloji ile desteklenmesi ya da reddedilmesinin bir anlam ifade etmediğini ileri sürmektedir. Zira Eski Ahit'in bu bölümlerinde geçen⁹⁵ tunç gibi maddeler ile farklı hayvan derileri ile bilgilerin arkeolojik verilerle desteklenmemesi, tunç gibi bir maddenin Mısır'da kullanılıp kullanılmaması ve bu maddenin İbranilerin yanlarında götürmesine Mısırlıların izin verip vermemesi ile ilgili tartışmalar⁹⁶ inanan insan için bir anlam ifade etmemektedir. Zira inanan insan bu maddelerin teminini bir Tanrı mucizesi olarak görmektedir. Bu görüş, arkeolojik verilerin inanan bir insana ışık tutsa da ona imanî anlamda nihaî adımı attırtamayaçağını ifade etmektedir. İmanın nihayetinde manevi bir süreç olduğunu kabul eden bu görüş diğer taraftan Kitab-ı Mukaddes'in tarihsel ifadelerin bizzat yaşanmış bir hakikat değil de bir teşbih anlamı taşıdığını beraberinde getirmektedir.⁹⁷

416 | db

Arkeolojinin Kitab-ı Mukaddes metinleri açısından hüküm verici bir disiplin olarak kabul edilip edilmeyeceğini savunan araştırmacıların kendi düşüncelerini doğrulayan veriler ileri sürdükleri görülmektedir. Bu durumun oluşmasında arkeoloji verilerin önceden belirlenmiş bir amacı gerçekleştirecek şekilde yorumlanması etkilidir. Hatta modern dönemde veriler ve analizlerin oldukça gelişmesine rağmen eğer bir arkeoloğun önceden belirlenmiş bir teorisine varsa bunu destekleme anlamında ürettiği önyargılarından kurtulamadığı dile getirilmiştir.⁹⁸ Bu konuya dikkat çeken Philip

⁹⁴ Schiffman, "Making the Bible Come to Life", 43.

⁹⁵ Burada Mısır'dan çıkış sonrasında İsrail oğullarının yaptıkları çadırın özellikleri detaylıca anlatılmaktadır. Bk. Çıkış 25 ve 30 bölümleri; Sayılar 3/6; 7/8.

⁹⁶ C. H. Richardson, "The Abuse of Biblical Archaeology", *The Biblical World* 46/2 (1915): 100.

⁹⁷ Laughlin, *Archaeology and the Bible*, 15.

⁹⁸ Trigger, *Arkeolojik Düşünce Tarihi*, 26.

Hyatt, ABD'ndeki üniversitelerde öğretim üyesinin kendi Kitab-ı Mukaddes anlayışını doğrulamak için arkeolojiyi kullandığını ve bu amaca uygun argümanlar ve veriler seçtiğini ifade etmektedir.⁹⁹

Sözü edilen bu farklı argümanlara örnek teşkil eden tartışmalardan birisi Yahudiler'in Kenan topraklarına girişidir. Bu tartışma İsrailoğulları olarak bilinen Yahudilerin Mısır'dan sonra yerleştikleri Kenan ülkesine nasıl yerleştikleri, bu topraklara savaş yoluyla mı yoksa ticaret veya evlilik gibi yollarla peyderpey mi yerleştikleri üzerine odaklanmaktadır. Bu farklı görüşlerin kendi düşüncelerini meşru hale getiren argümanlara sahip oldukları bilinmektedir. Örneğin William Albright, Yigeal Yadin, Ernest Wright gibi isimler Yahudilerin Kenan topraklarını birbiri ardına süren askeri seferler sonucu ele geçirdiklerini Jericho ve Gibeon gibi şehirlerde yaptıkları kazılarla kanıtlamaya çalışmışlardır.¹⁰⁰ Buna karşılık Albrecht Alt, Martin Noth ve Manfred Weipper gibi Alman Okulu temsilcileri ise Yahudilerin bu yerleşimin göçler sayesinde gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu araştırmacılar özellikle kırsal bölgede yarı göçebe yaşayan halkların zamanla muhkem yerlere yerleştiğini daha sonra askeri seferlerin başladığını ileri sürmektedirler.¹⁰¹ Buna karşılık sosyal ve kültürel antropoloji sahasında çalışmaları ile bilinen Norman Gottwald ise antik İsrail'in aslında bir göçebe toplum değil bir tarım toplumu olduğunu ve Yahudilerin Kenan'a yerleşimlerinin de şehir ve kırsal arasındaki çekişme neticesinde gerçekleştiğini savunmaktadır. Gottwald'a göre bu yerleşim ne bir istila ne de bir göç hareketi olmayıp, İsrail'in Kenan toplumu içerisinde adeta yeni bir doğum sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır.¹⁰² Her üç görüşün de kendisine ait argümanlar bulması arkeoloji disiplininin Kitab-ı Mukaddes için son sözü söylemediğini ortaya çıkarmaktadır. Bu konuya dikkat çeken R. de Vaux (1903-1971) arkeolojinin eldeki metinleri doğrulamaktan daha çok o metinleri yorumlayanların düşüncelerini doğrulamakta olduğunu dile getirmiştir.¹⁰³ Hyatt da benzer şekilde buldukları verileri hemen Kitab-ı Mukaddes bilgile-

⁹⁹ Hyatt, "Biblical Archaeology in The College", 80.

¹⁰⁰ Albright, "Contributions to Biblical Archaeology and Philology", 5.

¹⁰¹ Albright, "Contributions to Biblical Archaeology and Philology", 5.

¹⁰² Albright, "Contributions to Biblical Archaeology and Philology", 5.

¹⁰³ R. De Vaux, "On Right and Wrong Uses of Archaeology," Near Eastern Archaeology in the twentieth Century: Essays in Honor of Nelson Glueck (ed. J. A. Sanders; Garden City, bleday, 1970), 64.

rini doğrulamak için çaba gösteren sözde dostların arkeoloji için gerçek tehlike olduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁴

Bu durum göstermektedir ki Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi uzmanları Kitab-ı Mukaddes verilerini onaylama ya da reddetme anlamında bir kaygı ve amaç taşımamaktadır. Onlar bu disiplinin daha ziyade kendilerinin keşif yapmaya odaklandığını ve bir kanıt hükmüne gelmediğini savunmaktadırlar.¹⁰⁵ Ayrıca onlar bu metodolojik tartışmalar içerisinde her grubun kendi iddialarını kuvvetlendirmek için arkeolojiyi yanlarına almak istemelerini eleştirmektedir. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi uzmanları, arkeolojinin tıpkı bir ressamın eseri gibi beğenmek veya beğenmemek arasındaki kısır tercihe mahkûm edilmemesini savunmaktadır. Zira o resmin, biza-tihi ressamın kendi eseri olması dolayısıyla değerli olduğu gibi arkeolojinin de bir şeyi doğrulamak ya da doğrulamamaktan ziyade kendi başına değerli olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁰⁶ Nihayetinde Kilise otoritesinin baskıları ya da bu metodolojik tartışmaların uza-ğında bir bilim yapmak isteyen Kitabı Mukaddes arkeolojisi artık kendisinin kanıtlayan ya da reddeden bir otorite olarak kabul edilmesine karşı çıkmakta ve kendi metodoloji çerçevesinde çalışmalarına devam etmektedir.

Sonuç

Dinler tarihi biliminin yakın ilişki içerisinde çalışması gereken disiplinlerin başında arkeoloji gelmektedir. Bu iki disiplinin Batı'da 19. yüzyıldan itibaren ortak çalışma alanını paylaştığı alanlardan birisi Kitab-ı Mukaddes arkeolojisidir. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi ise temelde Eski ve Yeni Ahit metinlerinde geçen bilgilerin arkeoloji bilimi ile olan irtibatını ve tarihsel arka planını ifade etmektedir. 19. ve 20. yüzyıldan sonra antik İsrail'in kökenlerini araştırmak isteyen Yahudi arkeologların öncülüğünde etkili olan bu disiplin daha sonra Hıristiyan dünyasında da ilgi görmüştür. Kitab-ı Mukaddes'in özünü anlamak için gerekli bir alan olarak kendisini ispatlayan bu disiplin tıpkı Kutsal Kitap kritiği gibi öne çıkmış ve Batı'da başta Amerika olmak üzere Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde gelişmiştir. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi antik dönemin günlük yaşamına, sosyal ve ekonomik değişimlerine ve nüfus hare-

¹⁰⁴ Hyatt, "Biblical Archaeology in The College", 79.

¹⁰⁵ Cline, *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*, 4,135.; George Ernest Wright, *Biblical Archaeology*, 8. baskı (Philadelphia: Westminster Press, 1976), ix.

¹⁰⁶ Hyatt, "Biblical Archaeology in The College", 80.

ketlerine ışık tutmakta ve Kitab-ı Mukaddes'te geçen isim ve şehir adları gibi hususların tespit edilmesinde etkili olmuştur. Bunun yanında Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi özellikle ilk dönemlerinde ideoloji ve politika oluşturmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Lawrence, Yigeal Yadin ve İsrail Eski Eserler Kurumu gibi aktörlerin İsrail'in milli bir kimlik inşa etme adına faaliyet gösterdiği için bu disipline sahip çıktığı görülmektedir.

Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi alanında çalışan arkeologların kazı mekânlarının başında Eski ve Yeni Ahit'te geçen yerler olması dolayısıyla Türkiye, Suriye, Mısır, Irak, İran, Ürdün, İsrail gibi ülkeler gelmektedir. Bu çalışmaların tarihini, içerisinde coğrafyacı, teknik ressam ve Mısır tarihçilerinin de yer aldığı Napolyon'un Mısır seferine kadar götürmek mümkündür. Bu seferin bir sonucunda Pierre-François Bouchard'ın bulunduğu Rosetta (Reşit) Taşı Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin en erken ve en önemli keşiflerden birisi olmuştur. Bunlardan birisi Petrie'nin, 1896 yılında Firavun Merneptah'ın tapınağında MÖ. 1207 tarihli bir yazıt keşfetmiştir. Daha sonra "İsrail Taşı" olarak bilinecek bu yazıt Kitab-ı Mukaddes dışında "İsrail" kelimesinin geçtiği en eski kaynak olması açısından önem kazanmıştır. Eski Ahit'te geçen İsrail kralı Omri ile Meşa bölgesinin izlerinin bulunduğu "Meşa Dikilitaşı", 1880 yılında bulunan Osmanlı Devleti'nin İstanbul'a getirdiği ve günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenmekte olan "Siloam Taşı" bu keşiflerden bazılarıdır.

Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi üzerinde temel tartışma noktasını ise arkeolojik veriler ile Kitab-ı Mukaddes arasındaki uyum ya da zıtlık teşkil etmektedir. Bu konuda temelde üç yaklaşım olduğu söylenebilir. Birinci görüş arkeoloji verilerin esas olduğu üzerinde yoğunlaşmış bu bilgilerin desteklediği bilgilerin dışındaki anlatıların birer mitos olduğunu düşünmekte, ikinci görüş nihayetinde arkeolojinin bir bilim olduğunu ve dini inançlara müdahale etmemesi gerektiğini düşünürken üçüncü görüş ise arkeolojinin bir bilim dalı Kitab-ı Mukaddesin ise bir kutsal kitap olduğunu düşünerek her birisinin kendi alanlarında kalması gerektiğini ve birbirlerini teyit etmek ya da dışlamak amacıyla olmadıklarını savunmaktadır. Birçok Kitab-ı Mukaddes arkeoloji uzmanı da Kitab-ı Mukaddes verilerini onaylama ya da reddetme anlamında bir kaygı ve amaç taşımadıklarını daha ziyade kendilerinin keşif yapmaya odaklandıklarını ifade etmektedir. Arkeolojik verilerin Kitab-ı Mukaddes metinleri açısından hüküm verici bir veri teşkil etmediğini ve bu konuda farklı görüşler bildirilen düşünürlerin kendi düşüncelerini doğrulayan

verilere sahip oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla Kitab-ı Mukaddes ve arkeoloji arasında ilişkinin kendi sınırlarında devam ettiğini ve bu bilimsel verilerin düşünceleri doğrulamak adına manipüle edildikleri örnekler göze alındığında, arkeolojinin Kitab-ı Mukaddes hakkında nihai kararı verip veremeyeceği hala tartışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albright, W. F. "Contributions to Biblical Archaeology and Philology". *Journal of Biblical Literature* 43/3/4 (1924): 363-393. <https://doi.org/10.2307/3259267>.
- Albright, William Foxwell. *The Excavation of Tell Beit Mirsim*. Yale: Yale University Press, 1943.
- Bahn, Paul. *Archaeology: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Baram, Uzi - Carroll, Lynda. *Osmanlı arkeolojisi*. Ed. Uzi Baram - Lynda Carroll. Trc. Bilgi Altınok. 1. bs. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Bass, George F. "Nautical Archaeology and Biblical Archaeology". *The Biblical Archaeologist* 53/1 (1990): 4-10. <https://doi.org/10.2307/3210147>.
- Başgelen, Nezih, ed. *Toprağın Altındaki Geçmiş Arkeoloji*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.
- Bayazit, Murat. "Arkeometride Seramik Petrografi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 7/2/2 (2017): 36-44.
- Brookfield, Michael E. *Principles of Stratigraphy*. 1 edition. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2004.
- Cline, Eric H. *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Davis, Thomas W. *Shifting Sands: The Rise and Fall of Biblical Archaeology*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Demirci, Kürşat. *Dinlerin Dejenerasyonu*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Dever, William G. "Archaeology, Ideology, and the Quest for an 'Ancient' or 'Biblical Israel'". *Near Eastern Archaeology* 61/1 (1998): 39-52. <https://doi.org/10.2307/3210675>.
- Dever, William G. "Retrospects and Prospects in Biblical and Syro-Palestinian Archeology". *The Biblical Archaeologist* 45/2 (1982): 103-107. <https://doi.org/10.2307/3209708>.
- Eisenberg, Joyce - Scolnic, Ellen. *Dictionary of Jewish Words: A JPS Guide*. Jewish Publication Society, 2010.
- Erdur, Oğuz - Duru, Güneş. *Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne için?* 2. bsk. İstanbul: Ege Yayınları, 2013.
- Ersoy, Ayhan. "Arkeoloji ve antropoloji". *İnsanbilim Dergisi* 1/1 (21 Ekim 2011): 1-5.
- Hallote, Rachel. "Before Albright: Charles Torrey, James Montgomery, and American Biblical Archaeology 1907-1922". *Near Eastern Archaeology* 74/3 (2011): 156-169. <https://doi.org/10.5615/neareastarch.74.3.0156>.
- Harman, Ömer Faruk. "İncil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 270-276. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Hyatt, J. Philip. "Biblical Archaeology in The College". *Journal of Bible and Religion* 7/2 (1939): 79-112.

- King, Philip J. "The Contribution of Archaeology to Biblical Studies". *The Catholic Biblical Quarterly* 45/1 (1983): 1-16.
- Kruse, Colin G. *The Gospel According to John: An Introduction and Commentary*. Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2004.
- Laughlin, John. *Archaeology and the Bible*. 1 edition. London; New York: Routledge, 1999.
- Olgun, Hakan. "Modern İsrail'in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un 'Masada' Anlatısı". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 10/1 (11 Kasım 2014): 7-39.
- Özdoğan, Mehmet. *50 Soruda Arkeoloji*. 5. Bs. Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2015.
- Paul O. Ingram, trc. Ramazan Adıbelli. "Dinler Tarihinde Metot". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 12/1 (2015): 251-268.
- Porter, Stanley E. *The Origins of John's Gospel*. Ed. Stanley E. Porter - Hughson T. Ong. Leiden, Boston: Brill, 2015.
- Potter, Roland. "Note on Biblical Archaeology". *Blackfriars* 27/316 (1946): 257-263.
- Richardson, C. H. "The Abuse of Biblical Archaeology". *The Biblical World* 46/2 (1915): 98-109.
- Schiffman, Lawrence. "Making the Bible Come to Life: Biblical Archaeology and the Teaching of Tanakh in Jewish Schools". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 37/4 (2003): 38-49.
- Sevin, Veli. *Arkeolojik Kazı Sistemi El kitabı*. 1. bsk. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995.
- Tabachnick, Stephen E. "Lawrence of Arabia as Archaeologist". *Biblical Archaeology Society*. 22 Haziran 2018. <https://www.biblicalarchaeology.org/daily/archaeology-today/archaeologists-biblical-scholars-works/lawrence-of-arabia-as-archaeologi>.
- Temiztürk, Halil. *Ölüdeniz El Yazmaları ve Yahudi Literatüründeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Trigger, Bruce G. *Arkeolojik Düşünce Tarihi*. Trc. Fuat Aydın. Eskiye Yayınları, 2014.
- Wolfman, Daniel. *Advances in Archaeological Method and Theory*. Ed. Michael F. Schiffer. Orlando: Elsevier, 2014.
- Wright, G. Ernest. "Biblical Archaeology Today". *The Biblical Archaeologist* 10/1 (1947): 7-24. <https://doi.org/10.2307/3209228>.
- Wright, George Ernest. *Biblical Archaeology*. 8. baskı. Philadelphia: Westminster Press, 1976.

The Emergence of Biblical Archaeology and Methodological Disputes

Halil TEMİZTÜRK*

Extended Abstract

One of the requirements of the methodology of history of religion is that it must work together with other disciplines which are in close relationship with it. One of these disciplines is archaeology. Because researchers of the history of religion closely concern with Dead sea manuscripts, Ebla tablets and Nag Hammadi literature. The common working of the history of religions and archaeology has emerged based on Bible studies. The geographical places, the names of the king and the temple, which are stated in the Bible and the study of the historical Jesus has raised the importance of archaeological studies since the 19th century.

The word archaeology (*ἀρχαιολογία*) is a combination of the words “*ῥαῖος* (arkhaios) which means “old” and *λογία* (logia) which means “knowledge” in Greek. We can say that it tries to reveal human labor belonging to ancient cultures if we make a broad definition. Biblical archaeology tries to link archaeology and the historical and geographical aspects of the narratives mentioned in the Old and New Testaments. This working represents a problematic area. Because on the one hand the contradiction of the Bible knowledge with the archaeological data leads to the confrontation of science and religion; on the other hand the harmonisation of the data presented by both disciplines strengthens the beliefs of the devout people. Although archaeologists say that this science should not be considered as a means of verifying the Bible, the data of archaeology are used in religious studies in many countries, especially in Israel and USA. Biblical archaeology not only provides insightful information on issues related to the Old Testament, but contribute New Testament issues. For example, generally, Christian researchers state that the Gospel of John was written nearly A.D. 70 to emphasize its authenticity. However, the theories about what it was written around 100 began to be more strongly defended thanks to the discovery of the Rylands Papyrus no. 52.

It is possible to say that the Biblical archaeology studies started in the late 18th century, but especially has gained momentum especially after the 19th and 20th centuries. We can say that Biblical archaeology was used to establish ideology and form a state policy in the early periods. It shows that the Biblical archaeology has become politically important in some cases. For example, the goal of accessing archaeological resources was also important in the division of Jerusalem region after the First World War and during the Six-Day battles (5-10 June 1967), the Jerusalem area was seized by Israeli forces, thus Israeli archaeologists

* Phd. Trabzon Üniversitesi University Faculty of Theology, Department of History of Religions, haliltemizturk@gmail.com, Orcid Id: orcid.org/0000-0002-4564-5561

had the chance to dig. The state of Israel seems to have embraced this discipline to build a national identity. Because we can say that the state of Israel decide to protect the Biblical archaeology because it thinks that if another institution or country work to this area, it be will degenerate the Bible.

Biblical archaeology excavation places are Turkey, Syria, Egypt, Iraq, Iran, Jordan, Israel and Palestine, because these are mentioned in the Old and New Testaments. These regions have been chosen as excavation sites, especially from the 18th and 19th centuries, mainly from American, British and French archaeologists. One of them is Sir William Petrie, who is considered "the father of archaeologists of the Palestinian region". Petrie's Tell el-Hesi excavations are seen that turning point of Palestine archaeology. Furthermore, Gottlieb Schumacher reached the ruins of the ancient city of Mount Megido (Megiddo) between 1903-1905. This city is known as the place of the battle of Armageddon, which is mentioned in the Revelation and is the subject of many fields from literature to cinema. Afterwards archaeological studies in the region were controlled by the Antiquities Department (now the Israel Antiquities Authority). We know important excavations such as Tell Beit Mirsim excavated by William Foxwell Albright (1891-1971) during this period. The State of Israel was founded in 1948 and the British hegemony was over on archaeology. Thus, excavations in the region began to only under the control and consultancy of Israel. Also, the Department of Antiquities, pursued the excavations and protect the materials, changed its name to the Antiquities Association in 1990 by the Knesset (Israeli Parliament) and was financially supported.

The main point of discussion on the Biblical archaeology is the harmony or contrast between the archaeological data and the Bible. There are three approaches to this issue. The first view focuses on the importance of archaeological data and according to this view narratives in the Bible if not supported by this data it is a myth. Supporters of the second view believe that archaeology is a science and should not interfere with religious beliefs. According to the third view, archaeology is a science and the Bible is a holy book. Therefore, it supports that each discipline should remain in their sphere and not to confirm or exclude each other. Many Biblical archaeologists say that they do not have a concern and purpose about approving or rejecting Bible data, but rather they are focused on exploring. It is also known that researchers manipulate archaeological data to verify their ideas. Therefore, taking into account all of these it is still debated whether archaeology can make the final decision on the Bible.

Keywords: History of religion, Bible, Archeology, Excavation, Methodology.

